

Teorie dokumentu a modely komunikace

Document theory and communication models

PhDr. Helena Kučerová, Ph.D. / Ústav informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (Institute of Information Studies and Librarianship, Faculty of Arts, Charles University in Prague), Na Příkopě 29, 110 00 Praha 1

Resumé:

Cílem studie je zjistit, zda a čím mohou k formování teorie dokumentu přispět tři významné referenční pojmové modely sociální komunikace: Shannon-Weaverův model obecného komunikačního systému, Jakobsonův model jazykové komunikace a pojmový model bibliografických informací IFLA LRM. S využitím výsledků analýzy těchto modelů je vytvořen vlastní pracovní model dokumentu, v jehož rámci je navrženo řešení vztahu pojmu dokument k souvisejícím pojmům informace, informační zdroj a médium a je navržen způsob modelování granularity a typologie dokumentů.

Klíčová slova: *dokument, médium, teorie dokumentu, komunikační modely, IFLA LRM*

Summary:

The study aims to find out whether and how important conceptual reference models of social communication: Shannon-Weaver's model of the general communication system, Jakobson's model of language communication, and the conceptual model of bibliographic information IFLA LRM can contribute to the formation of the document theory. Using the results of the analysis of these models, an own working model of the document is created, within which a solution to the relationship between the notion of document and the related concepts of information, information resource and medium is proposed, and the possibility of modeling the granularity and typology of documents is assessed.

Keywords: *document, medium, document theory, communication models, IFLA LRM*

Úvod

Touto studií volně navazujeme na přehledovou studii, v níž jsme představili významné teorie dokumentu (Kučerová 2021). Pohled na dokument optikou vědeckých teorií doplníme o úhel pohledu uplatněný v referenčních pojmových modelech sociální komunikace.

Rámec našeho uvažování o dokumentu bude představovat sociální komunikace. Je patrné, že stěžejní rolí dokumentů je umožnění komunikace ve společnosti, v současné etapě vývoje informačních a komunikačních technologií jsou dokumenty často podmínkou, bez níž by nebyla komunikace vůbec možná. Proto považujeme za užitečné vymezit dokument právě v kontextu sociální komunikace. Z výzkumných metod, které se v rámci sociální komunikace vyprofilovaly a jež jsou aplikovatelné v oblasti informační vědy, pokládáme za nejperspektivnější modelovou tvorbu. Lze konstatovat, že modely patří k metodám vědeckého výzkumu, které nejen účinně propojují empirické a teoretické poznání v rámci dané disciplíny, ale díky důrazu na koncentrované a zjednodušené zobrazení zkoumaného jevu jsou i vysoce efektivním nástrojem interdisciplinární komunikace poznatků a spolupráce vědních oborů na řešení komplexních problémů.

Cílem studie je posoudit, zda a čím mohou modely sociální komunikace přispět k formování teorie dokumentu. S využitím výsledků analýzy vybraných modelů se pokusíme navrhnout vlastní pracovní model dokumentu. Zatímco v předchozím článku jsme uplatnili metodu literárního průzkumu, tato studie je založena na metodě pojmové analýzy komunikačních modelů a na pojmovém modelování.

Článek je členěn do čtyř částí. V první části je vymezen pojmový a teoretický rámec studie a jsou charakterizovány použité metody. Druhá část dokumentuje průběh analýzy modelů komunikace: jsou shrnuty požadavky na definici dokumentu, jsou stručně popsány tři vybrané komunikační modely a je představen výsledek jejich pojmové analýzy v podobě odvozených pojmů a jejich pracovních charakteristik. Ve třetí části nabízíme vlastní vymezení pojmu dokument prostřednictvím modelu ve formě diagramu tříd v jazyce UML a jeho dílčí ověření na reálných případech. Čtvrtá část je věnována diskusi a úvaze o možných dalších směrech výzkumu.

1 Pojmový a teoretický rámec studie

Dokumenty prostupují všemi sférami praktické i teoretické lidské činnosti, a proto je i okruh disciplín, jež mohou přispět k chápání pojmu dokument, prakticky neomezený. V zájmu dosažení stanoveného cíle však bylo nutné přijmout určitá omezení: 1) na dokument budeme nahlížet jako na součást komunikace ve společnosti a 2) používanou pojmovou a terminologickou bázi omezíme na obory, jež tvoří teoretické zázemí analyzovaných modelům sociální komunikace.

V první části této kapitoly vymezíme pojem sociální komunikace pro účely naší studie. V následující části zdůvodníme, proč jsme se rozhodli používat termín „dokument“, resp. proč jej i v současné vývojové etapě informačních a komunikačních technologií považujeme za relevantní. Třetí část je věnována popisu použitých metod, tj. pojmové analýzy a pojmového modelování.

1.1 Sociální komunikace

V této části stanovíme základní osnovu uvažování o sociální komunikaci, již uplatníme v rámci naší studie. V části 2 budeme sledovat, jak je tato osnova dále rozpracována v analyzovaných modelech, jež ji doplňují o další významné aspekty.

Komunikace obecně zahrnuje přenos prostorem (transfer) nebo časem (uchování, tradování), umožňující spojení nebo sdílení za účelem přístupu k nějakému zdroji. Proces komunikace probíhá vždy v určitém kontextu, má definován výchozí a cílový bod a entitu, která je zpřístupňována přenosem či sdílením.

Sociální komunikace je specifický typ komunikace, jejíž kontext tvoří společnost a výchozím i cílovým bodem jsou lidé. Spojení lidí a sdílení zpráv je považováno za podmínku existence společnosti a jakékoli společné činnosti a spolupráce. Spojení může být přímé (například rozhovor tváří v tvář) nebo nepřímé (například online rozhovor prostřednictvím aplikace Skype či komunikace autora a čtenáře zprostředkovaná knihou). Je zřejmé, že v nepřímé komunikaci hrají významnou roli dokumenty.

Určitý terminologický problém představuje entita zpřístupňovaná během sociální komunikace, pro niž se v konkrétních kontextech a diskurzích komunitách používají různá označení. V modelech, jež jsme zvolili k analýze, se setkáme s termíny *zpráva*, *sdělení* a *obsah*. Lze konstatovat, že v témže smyslu, v jakém se v sociální komunikaci používají tyto termíny, se v informační vědě obvykle používá termín *informace*¹. Přestože každý z těchto termínů má svá specifika, budeme je pro účely naší studie považovat za synonymní. V zájmu jednotného názvosloví v rámci této studie považujeme za potřebné přiklonit se k jednomu z nich a ten pak používat konzistentně v celém textu.

Protože definice dokumentu aplikované v informační vědě zpravidla obsahují pojem *informace*², nabízí se preference tohoto termínu. Proti jeho používání však lze namítnout, že ne všechno, co se komunikuje ve společnosti, jsou informace, a zdaleka ne všechny dokumenty slouží svým uživatelům jako zdroj informací.³ Do skupiny „neinformativních“ spadá velká část uměleckých výtvorů a zábavních dokumentů (taneční hudba, deskové hry, poezie...), ale i tzv. performativní dokumenty (kupříkladu reklamy, jejichž cílem není informovat o zboží, ale přimět zákazníka k jeho koupi).

Po zvážení použitelnosti jednotlivých termínů pro účely této studie jsme se rozhodli preferovat termín *obsah*. Základní osnovu uvažování o sociální komunikaci tedy vymezíme jako *přenos obsahu mezi lidmi v rámci společnosti*.

1.2 Terminologická úvaha: proč „dokument“?

Východiskem naší úvahy je stanovení potřeby najít výstižné pojmenování pro pojem, který zatím předběžně charakterizujeme jako *nástroj nepřímé komunikace obsahu*. U tohoto pojmu se předpokládá dostatečně široká a rozšiřitelná extenze, aby mohl pokrýt všechny minulé, současné i budoucí typy komunikačních prostředků. Zároveň je zapotřebí, aby měl dostatečně specifickou intenzi, jež znemožní zahrnout mezi jeho instance entity nesloužící k sociální komunikaci. O tom, že v pojmenování takového pojmu zdaleka nepanuje konsenzus, svědčí výmluvně poznámka k heslu dokument v normě ISO 690 (2021, 3.13): „V některých profesích se pro dokumenty používá označení ‚medium‘, ‚titul‘ či ‚jednotka‘. V praxi knihoven jsou také obvyklé termíny ‚publikace‘, ‚zdroj‘ a ‚informační zdroj‘.“

Problém nalezení optimálního termínu se v některých oborech řeší převzetím termínů označujících původně užší pojmy omezené na určitý typ komunikačních médií. Tyto pojmy se pak používají ve dvojm smyslu: 1) v původním specifickém významu a 2) v uměle rozšířené extenzi pokrývající i další typy, jako jsou třeba obrazy, zvukové záznamy, před-

¹ Definování pojmu informace přesahuje zaměření tohoto článku. Upozorníme pouze, že pokud v tomto textu používáme termín informace, míníme tím upořádané smysluplné údaje.

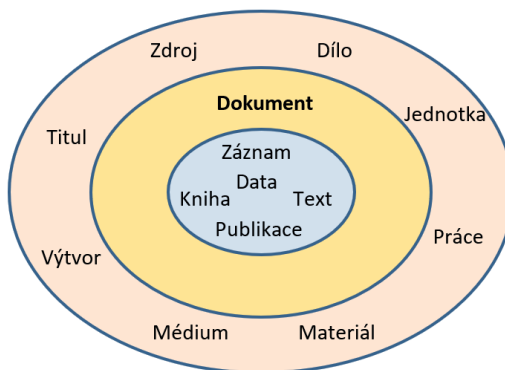
² Viz například definice dokumentu v terminologické normě ISO 5127:2017 (3.1.1.38) a v normě ISO 690 (2021, 3.13): „zaznamenané informace nebo hmotný předmět, který je možno považovat za jednotku procesu dokumentace“.

³ Zájemce o podrobnější zdůvodnění odkazujeme na esej Patricka Wilsona (1968, s. 15–19).

stavení, databáze ad. K tomuto účelu jsou využívány jak „tradiční“, relativně významově ustálené pojmy, tak pojmy „moderní“, díky masovému rozšíření informačních a komunikačních technologií obecně srozumitelné. Nejčastěji využívanými pojmy jsou *text*, který se používá zejména v literární vědě a v dalších humanitních disciplínách (Beard 2008, Lund 2010) a *knih*, tradiční pojem pro knihovnictví. Jen namátkou připomeňme, že první tři Ranganathanovy zákony knihovní vědy ve znění: „*Knihy jsou určeny k užívání; Knihy jsou pro všechny – každému čtenáři jeho knihu; Každé knize jejího čtenáře*“ (Ranganathan 1931) se vztahují na všechny typy materiálů v knihovnách. Rovněž Paul Otlet považoval za účelné doplnit své široce zaměřené *Pojednání o dokumentaci* podnázvem *Knihy o knize* (Otlet 1934). Obdobné rozšíření významu se již automaticky předpokládá u pojmů *bibliografie*, *bibliografický popis* nebo *bibliografická kontrola*. Dalšími pojmy s takto rozšiřovanou extenzí jsou *publikace*, *záznam*, případně ve formulaci Patrica Wilsona „*písemnost a zaznamenaná mluva*“ (Wilson, 1968, s. 6) a *data*, případně jejich kolekce (*databáze*, *datová sada* či *soubor dat*).

Druhým způsobem řešení široké extenze vymezované entity je použití termínů označujících obecně zastřešující pojmy jako *materiál*, *práce*, *dílo*, *výtvar*, *médium*, *titul*, *jednotka* a v současné době zřejmě nejrozšířenější pojem *zdroj* (angl. *resource/source*), které jsou s to zahrnout veškeré typy nástrojů komunikace, nicméně významově zahrnují i jiné entity než komunikační média. Příkladem je definice zdroje v internetovém standardu RFC 3986 definujícím obecnou syntaxi identifikátorů URI, v níž se za *zdroj* považuje jakákoli konkrétní či abstraktní entita identifikovatelná pomocí URI. Také v jazyce RDF (*Resource description framework*) pro popis zdrojů v sémantickém webu je jako *zdroj* označováno cokoli, co se tímto jazykem popisuje, resp. co může mít nějakou vlastnost. Robert Glushko vysvětluje, že „*zdroj v běžném slova smyslu znamená cokoli hodnotného, co může podporovat cílově zaměřenou činnost*“ (Glushko, 2016, s. 36). Tím se pojem *zdroj* významově blíží z oblasti ekonomie pocházejícímu pojmu *aktivum* (angl. *asset*), což je podle normy ISO 690 (2021, 3.3) „*cokoliv, co má nějakou hodnotu*“.

Na obrázku 1 je pomocí tří překrývajících se oválů schematicky znázorněn významový rozsah alternativních pojmů k pojmu *dokument*: pojmy *text*, *knih*, *publikace*, *záznam* a *data* umístěné v centrálním oválu mají užší rozsah, pojmy *dílo*, *jednotka*, *práce*, *materiál*, *médium*, *výtvar*, *titul* a *zdroj* ve vnějším prstenci pojem *dokument* významově přesahují. Ve skutečnosti je vztah těchto pojmů samozřejmě mnohem složitější, mnohdy se částečně významově překrývají, někdy až na úroveň synonymie. Rovněž chápání

Obr. 1 Alternativy k termínu „dokument“

jejich významu se často liší v závislosti na konkrétním kontextu a diskurzní komunitě, v jejichž rámci jsou používány.

Ještě se krátce zastavíme u poměrně frekventovaného termínu *informační zdroj*, jenž je používán zejména v diskurzní komunitě informační vědy. Adjektivum „*informační*“, zdánlivě upřesňující obecný termín *zdroj*, přináší další problém – i když bychom odhlédli od toho, že je určen silně mnohoznačným a obtížně definovatelným pojmem *informace* a přiklonili bychom se k běžnému chápání informace jako smysluplného údaje o realitě, je takovéto upřesnění ve smyslu toho, co jsme připomněli v části 1.1, naopak příliš zužující a vylučuje četné entity komunikované ve společnosti.

Ve srovnání s výše uvedenými alternativními pojmy se pojem *dokument* jeví jako vhodnější. V tomto názoru se shodujeme s Hanou Vodičkovou, která jej vyjádřila již v roce 2007, když uvažovala o českých ekvivalentech pro anglický termín *manifestation* z modelu FRBR (Vodičková 2007). Domníváme se, že teorie dokumentu Suzanne Brietové, Paula Otleta nebo Michaela Bucklanda, jež jsme představili v přehledové studii (Kučerová 2021), přesvědčivě prokazují, že pojem *dokument* má dostatečně širokou extenzi, aby mohl pokrýt všechny typy nástrojů sociální komunikace. Pro tyto účely není třeba jeho extenzi uměle rozšiřovat, jako je tomu v případě metonymického (*pars pro toto*) využívání pojmů *text*, *kniha*, *publikace*, *záznam*, *data* a *informační zdroj*. Pojem *dokument* má současně dostatečně specifickou intenzi, jež umožňuje vyloučit entity, které nelze považovat za nástroj komunikace obsahu. To je jeho předností oproti pojmům z druhé, obecné skupiny, které mají tak rozsáhlou extenzi, že mohou být použity k označení prakticky čehokoli. Navíc se pojem *dokument* vyznačuje sémantickou silou umožňující pokrýt i elektronické a multimediální zdroje, aniž by bylo třeba nějakých terminologických úprav jako v případě e-knihy, *hypertextu*, *online zdrojů*, *velkých dat* nebo *nových médií*. Zdá se tedy, že díky své extenzi a intenzi je pojem *dokument* připraven zahrnout i taková média, která se do komunikačního prostředí zapojí v budoucnosti.

1.3 Metodika pojmové analýzy a pojmového modelování

V již zmíněné přehledové studii (Kučerová 2021) jsme teorie dokumentu rozdělili podle převažující metody na teorie používající metodu *kategorizace*, metodu založenou na *specifikaci vlastností* a na metodu *specifikace aspektů*. K těmto třem obecně používaným metodám nyní doplníme metodu *modelování*. Podrobně jsme se problematice pojmového modelování věnovali v článku (Kučerová 2018), na tomto místě uvedeme pouze stručně shrnutí.

Model je jakákoli záměrně vytvořená reprezentace objektu nebo jevu či děje (tzv. originálu), jež se s ním shoduje v podstatných vlastnostech. *Pojmový model* je typ modelu, jehož účelem je sémantická reprezentace originálu prostřednictvím pojmů a jejich vztahů. Rozlišují se subjektivní (mentální) pojmové modely vytvářené během lidského myšlení a objektivní pojmové modely, v nichž jsou pojmy explicitně vyjádřeny v nějaké formální znakové soustavě. Obvykle jsou objektivní pojmové modely vyjádřeny textově (například ve formě klasifikačních schémat, tezurů, metadatových schémat, ontologií) nebo graficky (například pomocí sémantických sítí, diagramů entit a vztahů či diagramů tříd), případně kombinací textové a grafické notace. *Referenční pojmový model* je pojmový model na nejvyšší úrovni abstrakce, který vyjadřuje dohodu o významu základních pojmů v doméně a tím umožňuje komunikaci v rámci předmětné oblasti. Poskytuje obecný rámec a pojmovou základnu pro tvorbu specifických (například doménových, implementačních, technologických či datových) modelů, standardů či aplikačních profilů.

Pojmová analýza je takový rozbor zkoumaného jevu, jehož výsledkem je reprezentace analyzované skutečnosti prostřednictvím pojmů. Předmětem analýzy se může stát cokoli, i pojmy. Rovněž modely, které jsou výsledkem a nástrojem poznání nějakého jevu, se mohou stát samostatným zdrojem poznatků a mohou být tedy podrobeny pojmové

analýze. To je i případ naší studie, v níž jsou předmětem analýzy a interpretace pojmy zahrnuté v modelech sociální komunikace. Z rozsáhlé palety možností využití modelů ve výzkumu (poznání originálu, návrh či vytvoření originálu, ovlivnění originálu, experimenty, testování hypotéz ad.) tedy zvolíme pojmovou analýzu vybraných modelů, jež bude směřována k výběru pojmů aplikovatelných při tvorbě modelu dokumentu. Tomu odpovídá i volba analyzovaných modelů: všechny tři modely lze zařadit do kategorie referenčních modelů, jejichž funkcí je mj. i sloužit jako zdroj pro tvorbu specifických doménových modelů. Postup rozdělíme do tří kroků: 1) určíme kritéria analýzy s uplatněním systémového přístupu, 2) v modelech sociální komunikace vyhledáme pojmy odpovídající stanoveným kritériím a 3) s využitím pojmů získaných analýzou modelů sociální komunikace navrhneme vlastní pojmový model dokumentu.

Pro návrh pojmového modelu použijeme formu diagramu tříd v unifikovaném modelovacím jazyce UML (*Unified modeling language*). Pojmy jsou v tomto diagramu reprezentovány prostřednictvím tříd, v nichž jsou seskupeny prvky se stejnými vlastnostmi. Třídy jsou propojeny třemi typy sémantických vztahů: vztah *asociace* zastupuje libovolnou sémantickou souvislost, vztah *partitivní hierarchie* spojuje celek a jeho části a vztah generické neboli *rododruhové hierarchie* propojuje třídu-typ s jejími podtypy. Tento typ vztahu je založen na společných vlastnostech – „dětská“ třída na nižší úrovni sdílí vlastnosti s „rodičovskou“ třídou na vyšší úrovni a obvykle se od ní ještě odlišuje svými specifickými vlastnostmi. Vztah rododruhové hierarchie umožňuje tranzitivitu neboli přenos vlastností, tj. jednu definovanou vlastnost v nadřazené úrovni se stává vlastností všech entit v podřazených úrovních. V opačném směru jde o abstrakci – směrem k nadřazené úrovni se vypouštějí individuální charakteristiky podřazených entit a ponechávají se pouze ty, jež jsou společné celé skupině. Tím je dosaženo úsporného zachycení modelovaných jevů bez duplicit a redundance a tedy i podstatného zjednodušení modelu.

2 Analýza modelů komunikace

V první části této kapitoly jsou vymezena kritéria analýzy, ve druhé části jsou charakterizovány vybrané modely a ve třetí části je prezentován výsledek jejich pojmové analýzy.

2.1 Kritéria analýzy: systémový přístup k definování dokumentu

V této části stanovíme kritéria pro pojmovou analýzu vybraných modelů sociální komunikace. Během analýzy se budeme zajímat nikoli o to, jak úspěšně daný model reprezentuje sociální komunikaci, ale o to, co z daných modelů lze využít pro teoretické uvažování o dokumentu. Proto se zaměříme na kritéria použitelná pro definování dokumentu.

Vzhledem k existenci různých způsobů definování dokumentu bude nejprve nutné rozhodnout, jaký typ definování dokumentu je naším cílem. Kromě klasické aristotelské definice prostřednictvím určení nejbližšího rodu a specifických rozdílů se lze i v odborném prostředí běžně setkat s alternativními typy definic. *Enumerativní* definice neboli definice výčtem prvků reprezentovaných pojmem se v praxi vyskytují v podobě četných seznamů typů dokumentů. *Deskriptivní* (popisné) definice ve formě výčtu vlastností definovaných entit jsou dobře známé v prostředí knihoven; používaná pravidla bibliografického popisu explicitně stanoví, které vlastnosti dokumentu mají být popsány, tj. naplněny hodnotami během procesu katalogizace. Další oblíbenou pomůckou při definování dokumentu jsou metafory a metonymie, jež přibližují definovaný objekt formou *analogie* (dokument jako... znak, funkce, médium, věc apod.). Ve všech těchto případech však chybí začlenění definované entity do kontextu, metaforické definice navíc postrádají i vymezení specifických vlastností.

My se při pojmové analýze komunikačních modelů zaměříme na ty jejich komponenty, které by umožnily dospět k definici dokumentu splňující požadavky klasické aristotelské definice. Specifické rozdíly i kontext, do něhož jsou dokumenty ve společenské komunikaci začleněny, se pokusíme zachytit co nejúplněji s uplatněním *systémového přístupu*.

Základní kategorie pro definici dokumentu, které použijeme jako kritéria při pojmové analýze komunikačních modelů, jsou sumarizovány v následující tabulce 1. Kategorie jsou seskupeny do tří základních faset, jež pokrývají 1) dokument jako celek, 2) komponenty (strukturu) dokumentu a 3) vlastnosti dokumentu.

Tab. 1 Fasety pro definování dokumentu

1. Co to je dokument	Objektivně (jaký „skutečně“ je) – podstata, esence, substance	
	Subjektivně (jak ho subjekt vnímá)	
2. Jaké komponenty tvoří dokument (struktura)	Prvky dokumentu	
	Vztahy prvků v dokumentu	
3. Jaké vlastnosti má dokument	Účel	přenos obsahu v prostoru
		přenos obsahu v čase
		přístup k obsahu, sdílení obsahu
	Funkce, tj. co (jaké procesy)	Ize provádět s dokumentem
		může „provádět“ dokument
	Atributy	obsahu dokumentu
		formy obsahu dokumentu
		hmotného nosiče
	Vztahy, tj. kontext	kognitivní kontext
		ontologický kontext

Obsah první fasety ukazuje, že už na základní úrovni chápání dokumentu jako systému, kdy jej vnímáme *holisticky* jako celek vymezený vůči svému okolí, lze zaznamenat dvě odlišné možnosti jeho definování. *Objektivní* způsob vychází z aristotelské představy, že je možné odhalit skutečně existující podstatu, substanci či esenci zkoumaného jevu. *Subjektivní* způsob určuje dokument tím, jak se jeví pozorovateli. Tato fenomenologická metoda⁴ poznání světa prostřednictvím toho, co subjekt vnímá a cítí, se v souvislosti s digitálními produkty a službami konkretizuje jako tzv. *user experience* – uživatelská zkušenost, uživatelský prožitek či zážitek. Otázka, kterému z těchto způsobů dát před-

⁴ Poznámka: Na fenomenologickém přístupu je založen i diachronní (historický) pohled na dokument, který se zabývá otázkou, ve které fázi svého životního cyklu byl zkoumaný objekt považován za dokument (Buckland, 2017, s. 23–24).

nost, nabývá na aktuálnosti u digitálního dokumentu: je jeho esencí to, co vnímá a zažívá uživatel například prostřednictvím displeje počítače formou individuálně přizpůsobitelného uživatelského rozhraní, anebo jsou to uživatelé smyslově nedostupné digitální objekty, data a programy, jež ho fyzicky tvoří, nebo dokonce jen algoritmy, které umožňují jeho vytvoření?

Ve druhé a třetí fasetě jsou zařazeny kategorie, které jsou výsledkem systémové analýzy dokumentu. V souladu se systémovým přístupem budeme za nejvýznamnější z vlastností dokumentu uvedených v těchto fasetách považovat jeho účel, který stanovíme axiomatically jako umožnění jakéhokoli typu nepřímé komunikace obsahu.

Klasický postup systémové analýzy rozlišuje *strukturu a funkci*. *Strukturální definice* dokumentu pohlíží na dokument jako na věc (viz Buckland, 2017, s. 22); stanoví, co dokument je, z jakých *prvků* (částí) je složen a jaké jsou jejich *vztahy*. *Funkční definice* nahlíží na dokument jako na proces nebo jako na události v jeho životním cyklu. *Funkce* dokumentu pak určíme jako procesy, díky nimž je možné dosáhnout stanoveného účelu. Jsou rozděleny do dvou skupin na procesy či události *ovlivňující dokument* (co se dá dělat s dokumentem) a na procesy, jimiž *dokument ovlivňuje* své uživatele (co „dělá“ dokument).

Pro naše účely doplníme ještě další dimenzi analýzy specifickou (nejen) pro dokumenty – členění na *obsah a formu*.⁵ Takové členění vychází z platónského rozlišování materiálního a ideálního reprezentovaného různě pojmenovanými dvojicemi: hmota a vědomí, duše a tělo, označující a označované jako forma a význam znaku v Saussurově pojetí, dílo a vyjádření v modelu IFLA LRM ad. Stejně jako struktura a funkce tvoří ve skutečnosti jednotu, jsou spolu navzájem neoddělitelně spjaty obsah s formou. V rámci systémové analýzy, která je analýzou logickou, je však možné je uvažovat odděleně a zaměřit se na konkrétní případy jejich vzájemného působení.

Obsahová definice dokumentu se zaměřuje na smysl sdělovaný dokumentem (předmět, téma, *aboutness* sdělení). *Forma* je běžně chápána jako vnější uspořádání („vzhled“) obsahu. Uspořádat lze ale i vnitřní komponenty obsahu – v tomto aspektu se forma blíží pojmu struktura. Zatímco *obsah* je jednoznačně abstraktní, formu ještě rozčleníme na dva typy – abstraktní *formu obsahu* vyjadřující (kódující) sdělení (například obraz, pohyb, zvuk) a konkrétní formu neboli *hmotný nosič*, což je konkrétní fyzický objekt, na němž či jímž jsou abstraktní obsah a forma zaznamenány, přenášeny nebo sdílány (například papír, elektromagnetické vlny). Lze konstatovat, že takto vymezený obsah a forma obsahu představují strukturu sdělení a hmotný nosič tvoří infrastrukturu jeho komunikace. Výchozí bodem pro kategorizaci *atributů* dokumentu se pro nás tedy stane triadické členění dokumentu na *obsah, formu obsahu a hmotný nosič*.

Vztahy dokumentu k souvisejícím entitám budeme sledovat ve dvou úrovních. *Kognitivní* (gnozeologická, epistemologická) rovina umožní vymezit vztah pojmu dokument k významným pojmům, s nimiž sémanticky souvisí (například informační zdroj, médium). *Ontologický* kontext tvoří prostředí, v jehož rámci dokument existuje, například informační prostředí (infosféra), sociální komunikační systém, bibliografické univerzum, knihovna, podnikový informační systém.

2.2 Charakteristika modelů

V této části se zaměříme na to, jakým způsobem zobrazují sociální komunikaci její modely. Sociální komunikace je intenzivně zkoumanou oblastí a v rámci tohoto zkoumání bylo již vytvořeno značné množství modelů. Mezi modely, které jsme zvažovali pro provedení

⁵ Jak dále uvidíme, dimenze struktura – funkce a obsah – forma nejsou zcela disjunktní, přinejmenším to platí pro kategorie formy a struktury.

analýzy, byly mj. model sémantického webu⁶, model ODA – architektura otevřených dokumentů (ISO 8613) nebo populární Laswellův model sociální komunikace („Kdo říká komu co jak s jakým výsledkem“), referenční pojmový model informací o kulturním dědictví CIDOC CRM (CIDOC Conceptual reference model), referenční model otevřeného archivačního informačního systému OAIS (Open archival information system) nebo abstraktní model pro metadata Dublin Core DCAM (DCMI Abstract model).

Pro naši studii jsme zvolili dva podle našeho názoru nejvýznamnější modely společenské komunikace, jež byly vytvořeny v polovině 20. století a jsou široce přijímané a diskutované i mimo disciplíny, v jejich rámci byly původně vytvořeny: *Shannon-Weaverův obecný model komunikačního systému* a *Jakobsonův model jazykové komunikace*. Pro naše účely je důležité, že oba modely nevznikly empiricky, ale byly odvozeny z vědeckých teorií. Mají tedy oporu ve vysoce abstraktních vědních disciplínách (matematická teorie informace, lingvistika a sémiotika), což umožňuje jejich aplikovatelnost i v současném komunikačním prostředí, které se dramaticky odlišuje od komunikačního prostředí v době jejich vzniku.

Třetím vybraným modelem je *referenční pojmový model bibliografických informací IFLA LRM* s kořeny v devadesátých letech 20. století. Jeho jádrem je zobecnění historicky nashromážděných zkušeností s popisováním dokumentů v doméně paměťových, fondových a kulturních institucí. Přínosem pro rozvoj teorie bibliografických informací je jeho vícehlediskový pohled na dokument prostřednictvím entit *dílo*, *vyjádření*, *provedení* a *jednotka*, který nabízí způsob řešení vztahu obsahu a formy dokumentu. Specifikem modelu je, že se soustřeďuje nikoli na „primární“ entity účastnící se komunikačního procesu, ale na metaúroveň informací o těchto entitách, tj. na *metadata*. Přestože není přímo spojen s některou z teoretických vědních disciplín, aktuálně je model IFLA LRM přijímán jako nejvýznamnější model v rámci informační vědy a široce aplikován v praxi.

Každý ze zvolených modelů se zaměřuje na určitou část či aspekt společenské komunikace. Univerzem diskurzu Shannon-Weaverova modelu jsou technické aspekty komunikace, je optimalizován pro technicky zprostředkovanou komunikaci na dálku. Jakobson se zajímá o přímou jazykovou komunikaci, v jejímž rámci akcentuje poetickou funkci jazyka. Model IFLA LRM pokrývá tzv. bibliografické univerzum⁷ a soustřeďuje se na komunikaci v čase, jež je ze své povahy nepřímá, zprostředkovaná komunikačními médii.

Tato specifikta jednotlivých modelů znemožňují jejich přímé sjednocení lze však vnímat i jako výhodu, umožňující uplatnit princip komplementarity navržený neo-dokumentalistickou školou k definování dokumentu (Lund 2004). Znovu připomeneme, že cílem této studie není hodnotit vybrané modely, ale použít výsledky jejich analýzy ke konstrukci vlastního pracovního modelu dokumentu.

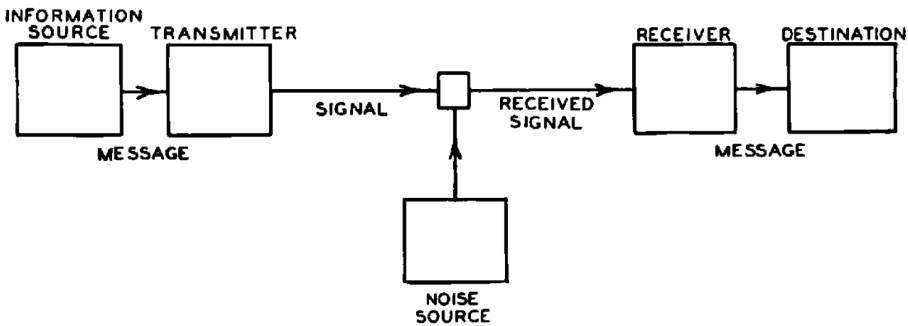
2.2.1 Shannon-Weaverův model obecného komunikačního systému

Na obrázku 2 je zobrazen model obecného komunikačního systému v podobě, v níž ho v roce 1949 představili jeho tvůrci – američtí matematici a průkopníci informatiky Claude Elwood Shannon (1916–2001) a Warren Weaver (1894–1978). Grafické schéma vypra-

⁶ Viz „poschodový koláč sémantického webu“ (*semantic web layer cake*) na <https://www.w3.org/2007/03/layerCake.png> nebo na https://en.wikipedia.org/wiki/Semantic_Web_Stack.

⁷ Termín „bibliografické univerzum“ není chápán jednotně. Nejčastěji se ztotožňuje s množinou bibliografických entit (v modelu IFLA LRM je představují entity *dílo*, *vyjádření*, *provedení* a *jednotka*). Někdy se ovšem o samotném celém modelu IFLA LRM mluví jako o modelu bibliografického univerza (IFLA, 2017, s. 5). Pro účely naší studie budeme termín bibliografické univerzum používat v prvním významu, tj. jako množinu bibliografických entit. Přesnější by tedy bylo říci, že model IFLA LRM pokrývá bibliografické univerzum a s ním bezprostředně související entity.

covali jako názornou pomůcku k pochopení podstaty Shannonovy matematické teorie komunikace, jež kromě entit uvedených v modelu zahrnuje dnes běžně používané pojmy *informace*, *entropie* a *redundance* (Shannon a Weaver 1949).

Obr. 2 Model obecného komunikačního systému (Zdroj: Shannon a Weaver, 1949, s. 98)

Model tvoří následující komponenty a jimi realizované procesy: *Informační zdroj* (angl. *information source*) vybere z množiny disponibilních informací *zprávu* (angl. *message*), která se má komunikovat.⁸ Obsah (sémantika) zprávy je podle Shannona a Weavera záležitostí kontextu, v němž se nachází informační zdroj. Tento kontext ovšem není v grafickém schématu zobrazen. *Vysílač* (angl. *transmitter*) kóduje zprávu, aby byla komunikovatelná přenosovým *kanálem* (angl. *channel*) ve formě *signálu* (angl. *signal*). Kanál (na obrázku 2 je znázorněn nepopsaným čtverečkem) je zdrojem *šumu* (angl. *noise source*) a příčinou toho, že přijatý signál se obvykle liší od signálu vyslaného. *Přijímač* (angl. *receiver*) dekóduje přijatý signál (angl. *received signal*) a vytvořenou zprávu předá *cíli* (angl. *destination*).

Ze tří úrovní komunikace, které autoři pojmenovali podle řešených problémů jako úroveň techniky, sémantiky a efektivity (tj. pragmatiky), zobrazuje model pouze rovinu technickou. Přesto autoři naznačují v úvodních poznámkách ambice zachytit svým modelem skutečně obecnou problematiku jak komunikace na úrovni strojové, tak komunikace lidské, sociální.

„Slovo ‚komunikace‘ zde bude použito ve velmi širokém smyslu, aby zahrnovalo všechny postupy, kterými může jedna mysl ovlivnit druhou. To se samozřejmě netýká pouze písemného a ústního projevu, ale také hudby, výtvarného umění, divadla, baletu a vlastně všeho lidského chování. V některých souvislostech může být žádoucí použít ještě širší definici komunikace, totiž takovou, která by zahrnovala postupy, pomocí nichž jeden mechanismus (např. automatické zařízení pro sledování letadla a pro výpočet jeho pravděpodobné budoucí pozice) ovlivňuje jiný mechanismus (např. řízenou střelu pronásledující toto letadlo).“ (Shannon a Weaver, 1949, s. 95)

Cílem takto vymezené komunikace tedy není pouhý pasivní přenos zprávy, nýbrž „ovlivnění“, tj. změna chování příjemce, způsobená zprávou. To koresponduje s obecně přijímanou představou dvou navzájem propojených aspektů dokumentu – dokument jako zpráva o realitě a dokument jako proces působení na realitu.

⁸ Rozdíl mezi informací a zprávou v tomto modelu hraje důležitou roli. Autoři jasně deklarují, že to, co se komunikuje, nejsou informace, ale zprávy (Shannon a Weaver, 1949, s. 99–100).

2.2.2 Jakobsonův model jazykové komunikace

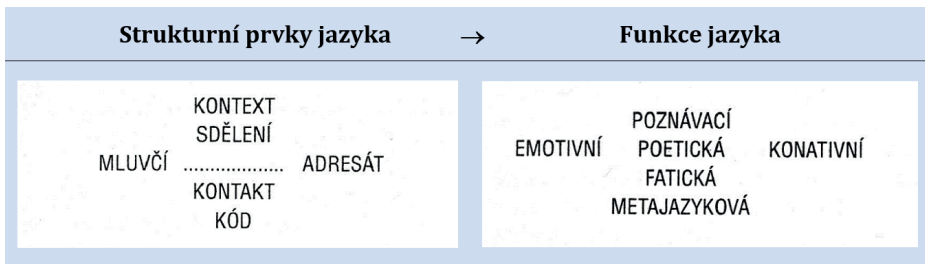
Lingvista Roman Jakobson (1896–1982) patřil k zakladatelům Pražského lingvistického kroužku a je jedním z nejvýraznějších představitelů funkčního strukturalismu. Za manifest Jakobsonova systémového přístupu k jazyku lze pokládat tento výrok:

„Není pochyb, že pro každé jazykové společenství, pro každého mluvčího existuje jednota jazyka, ale tento všeobjímající kód představuje systém vzájemně spjatých subkódů; každý jazyk obsahuje několik souběžných struktur, a každá z nich je charakterizovaná jinou funkcí.“ (Jakobson, 1995, s. 77)

Ve svém modelu konstitutivních činitelů řečové události (aktu slovní komunikace) a s ním spojených funkcí jazyka Jakobson propojuje Shannonův kybernetický přístup se sémiotickým přístupem rakouského psychologa Karla Bühlera (1879–1963). Bühler definuje tři funkce jazykového znaku: ve vztahu k předmětům a stavům věcí se projevuje funkce reprezentativní (něm. *Darstellung*), ve vztahu k vysílateli sdělení má znak funkci výrazovou (něm. *Ausdruck*) a ve vztahu k příjemci sdělení se projevuje apelová (výzvoová) funkce (něm. *Appell*). (Bühler 1934) Jakobson ve své přednášce *Lingvistika a poetika* na konferenci *Style in language* v roce 1958, publikované v revidované verzi poprvé v roce 1960 (Jakobson 1960), dospěl k šesti klíčovým činitelům jazykové komunikace. Charakterizuje je následovně:

„MLUVČÍ (*Addresser*) posílá SDĚLENÍ (*Message*) ADRESÁTOVI (*Addressee*). Aby mělo působnost, vyžaduje sdělení nějaký KONTEXT (*Context*, ‚referent‘ v jiném, poněkud mnohoznačném názvosloví), k němuž poukazuje, vnímatelný adresátem a buď verbální, nebo přístupný verbalizací; dále vyžaduje KÓD (*Code*), plně nebo přinejmenším částečně společný mluvčímu a adresátovi (nebo jinými slovy, kódovateli a dekódovateli sdělení); a konečně KONTAKT (*Contact*), fyzikální kanál a psychické spojení mezi mluvčím a adresátem, umožňující oběma zahájit komunikaci a setrvat v ní.“ (cit. dle Jakobson, 1995, s. 77)

Na obrázku 3 je znázorněno, že každému z těchto strukturálních prvků je přiřazena odpovídající jazyková funkce. Podle Jakobsona se v každé řečové události projeví alespoň jedna jazyková funkce, zpravidla jich je více, přičemž obvykle jedna z nich dominuje.

Obr. 3 Model jazykové komunikace (Zdroj: Jakobson, 1995, s. 78, 82)

S *mluvčím* je spjata funkce *emotivní* (angl. *emotive*), jež zhruba odpovídá Bühlerově výrazové funkci. Jejím úkolem je vyjádřit stav, postoj či emoce mluvčího související s komunikací, například pomocí citoslovců. Pojem *kontext* se vyskytuje už v Shannon-Weaverově modelu a zároveň je obdobou toho, co Bühler nazývá „předměty a stavy věcí“. Jakobson mu přiřadil *poznávací* (angl. *cognitive*) jazykovou funkci, pro kterou používá též sémiotické termíny referenční (angl. *referential*) a denotativní (angl. *denotative*). *Adresátovi* přiřadil Jakobson funkci *konativní* (angl. *conative*), jež je obdobou apelové funkce v Bühlerově modelu a působí na adresáta, typicky prostřednictvím

performativních mluvních aktů (například rozkazů, zaklínadel či kleteb). Stejně jako v Shannon-Weaverově modelu se tedy i v tomto modelu reflektuje dvojitá úloha komunikace – prostřednictvím poznávací funkce o něčem vypovídat a pomocí konativní funkce něco ovlivňovat.

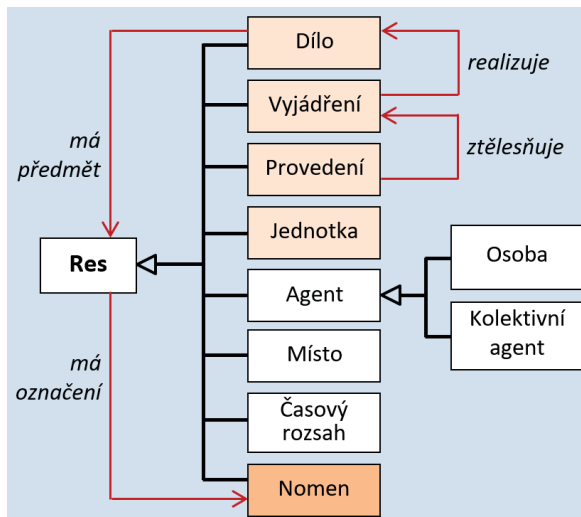
Sdělení je Jakobsonovou interpretací Saussurova pojmu *parole* (promluva); ve svém modelu mu určil autoreferenční *poetickou funkci*, která hledá význam sdělení v něm samotném. „*Zaměření (Einstellung) na sdělení jako takové, koncentrace na sdělení pro ně samo, je POETICKÁ (poetic) funkce jazyka.*“ (cit. dle Jakobson, 1995, s. 81)

Termínem *kontakt* je v modelu označen přenosový kanál, který je technickou podmínkou uskutečnění komunikace. Je s ním spojena *fatická* (angl. *phatic*) funkce, jež zajišťuje informování mluvčího i adresáta o tom, že komunikace skutečně probíhá. Tím obohacuje představu komunikace o koncept interakce a zpětné vazby. *Kód* je termín převzatý z kybernetiky a v Jakobsonově pojetí je interpretací Saussurova pojmu *langue* (systém jazyka). *Metajazyková* (angl. *metalingual*) funkce, která mu v modelu odpovídá, zajišťuje kódování a dekódování komunikované zprávy.

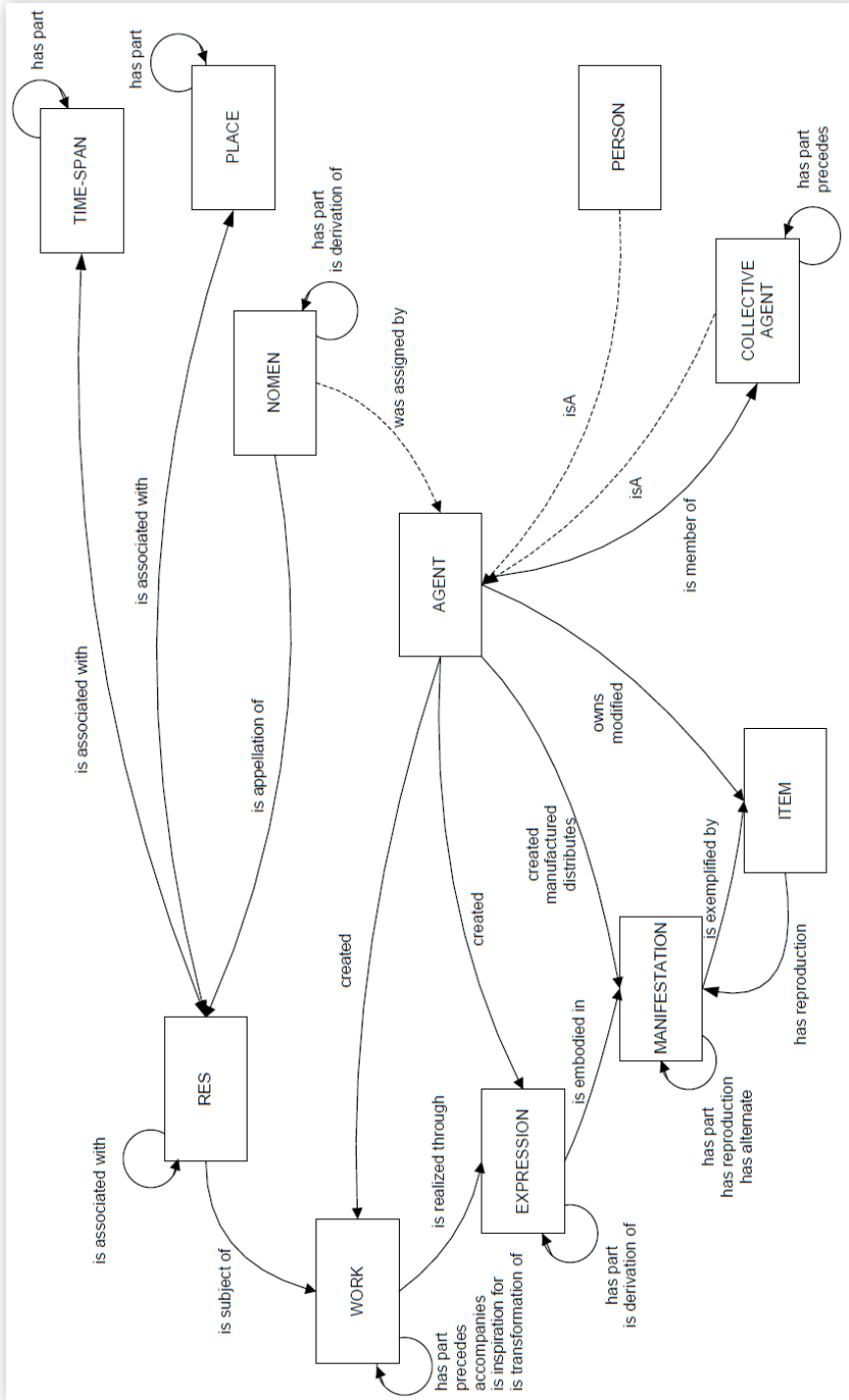
2.2.3 Pojmový model bibliografických informací IFLA LRM

Model bibliografických informací IFLA Library reference model (IFLA LRM) byl vytvořen na půdě Mezinárodní federace knihovnických sdružení a institucí (IFLA) a v roce 2017 byl přijat jako standard IFLA. Má formu entitně relačního modelu, který konsoliduje tři předcházející modely bibliografických záznamů (FRBR – Functional requirements for bibliographic records), jmenových autorit (FRAD – Functional requirements for authority data) a věcných autorit (FRSAD – Functional requirements for subject authority data). Na obrázku 5 je znázorněno všech 11 entit modelu a jejich nejvýznamnější vztahy, tak jak jsou prezentovány v anglickém vydání standardu.

V modelu jsou uplatněny vztahy rododruhovové hierarchie. Na obrázku 5 jsou však zobrazeny jen některé z nich, pro názornost proto jejich strukturu (tzv. páteřní taxonomii) uvádíme na obrázku 4 v notaci UML. Kromě rododruhovové hierarchie jsou na obrázku 4 ještě vyznačeny vybrané asociativní vztahy, které zmiňujeme v popisu modelu níže.

Obr. 4 Páteřní taxonomie modelu IFLA LRM

Obr. 5 Model IFLA LRM (Zdroj: IFLA, 2017, s. 86. Dostupné z: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/40>)

Na nejvyšší úrovni hierarchie se nachází entita *res* (z lat. označení pro věc, LRM-E1), zahrnující všechny entity v rámci univerzální diskurzu. Plní dvojí úlohu: 1) zobecňuje charakteristiky entit v modelu a 2) umožňuje vyjádřit obsah (předmět, téma, *aboutness*) dokumentu prostřednictvím vztahu asociace mezi instancemi entity *dílo* a *res* (angl. *res is subject of work / work has as subject res*, LRM-R12). Tím je v modelu vyřešen vztah dokumentu a jeho obsahu.

Entita *nomen* (z lat. označení pro jméno, LRM-E9) má v modelu specifický sémiotický účel: umožňuje zřetelně odlišit popisovanou věc od jejího označení. Vztah *označení* (angl. *apellation*, LRM-R13) může spojovat entitu *nomen* s libovolnou další entitou, a protože vztah je definován s kardinalitou jedna-více, každá entita může mít více označení.

Entita *agent* (angl. *agent*, LRM-E6) s podtřídami *osoba* (angl. *person*, LRM-E7) a *kollektivní agent* (angl. *collective agent*, LRM-E8) zobecňuje veškeré individuální i skupinové entity, jež mohou mít jakýkoli záměrný vztah k bibliografickým entitám.

Jádrem modelu jsou čtyři disjunktní bibliografické entity *dílo* (angl. *work*, LRM-E2), *vyjádření* (angl. *expression*, LRM-E3), *provedení* (angl. *manifestation*, LRM-E4) a *jednotka* (angl. *item*, LRM-E5). Každá entita zobrazuje jiný pohled na dokument. *Dílo* představuje obsahovou dimenzi dokumentu, *vyjádření* formu obsahu a *provedení s jednotkou* jsou entity orientované na dimenzi hmotného nosiče.

Entita *dílo* v modelu reprezentuje „*intelektuální nebo umělecký obsah určitého vytvoření*“. Přídavná jména „intelektuální“ a „umělecký“ vyjadřují snahu doplnit k chápání obsahu i umělecký, kulturní, emotivní rozměr (Roman Jakobson by jej nejspíše ztotožnil s poetickou funkcí). *Vyjádření* je definováno jako „*určitá kombinace znaků zprostředkující intelektuální nebo umělecký obsah*“. Autoři modelu zdůrazňují, že pojem „znak“ používají v sémiotickém slova smyslu, tj. jako něco zastupující něco jiného; konkrétně *vyjádření* zastupuje pro uživatele *dílo*. *Provedení* se v modelu chápe jako „*množina všech nosičů, u kterých se předpokládá, že sdílejí stejné charakteristiky intelektuálního nebo uměleckého obsahu a aspektů fyzické formy. Tato množina je definována jak celkovým obsahem, tak plánem výroby jeho nosiče nebo nosičů*“. *Jednotka* je entita zastupující „*objekt nebo objekty nesoucí znaky určené ke sdělování (vyjádření, přenosu) intelektuálního nebo uměleckého obsahu*“.

V modelu IFLA LRM se zdůrazňuje těsné propojení a vzájemná závislost obsahu a formy dokumentů, jejichž abstraktní reprezentace v modelu je sice rozdělena do čtyř entit, ale které ve skutečnosti tvoří celek (obsah je vnímán prostřednictvím formy). Jednota obsahu a formy je modelována několika způsoby: vztahem entit *res* a *nomen*, který spojuje označovaný obsah s označující formou, vztahy *realizace* a *ztělesnění*, a prostřednictvím *atributu reprezentativního vyjádření*.

Asociativní vztahy *realizace* (angl. *work is realized through expression*, LRM-R2) a *ztělesnění* (angl. *expression is embodied in manifestation*, LRM-R3) propojují entity *dílo*, *vyjádření* a *provedení* vyjadřují jejich těsnou souvislost i z hlediska časového. „*Dílo počíná svou existenci současně s vytvořením jeho prvního vyjádření*.“ (IFLA, 2017, s. 21) Totéž platí pro vyjádření, jež „*počíná svou existenci současně s vytvořením jeho prvního provedení*“ (IFLA, 2017, s. 23). Jinými slovy „*žádné dílo nemůže existovat, aniž existuje (nebo v minulosti existovalo) alespoň jedno jeho vyjádření*“ (IFLA, 2017, s. 21) a „*žádné vyjádření nemůže existovat, aniž existuje (nebo v minulosti existovalo) alespoň jedno jeho provedení*“ (IFLA, 2017, s. 23).

Atribut reprezentativního vyjádření (angl. *representative expression attribute*, LRM-E2-A2) umožňuje zvolit mezi různými *vyjádřeními* téhož *díla* to, jež bude považováno za reprezentativní či kanonické, a začlenit jeho formální atributy (například jazyk, v němž dílo napsal jeho autor) přímo do charakteristiky *díla*. Tato konstrukce ve svých

důsledcích porušuje deklarovaný disjunktní vztah entit a vede k jejich překrývání.⁹ Autoři modelu zdůvodňují toto řešení tím, že i když je *dílo* definováno jako obsah, uživatelé ho často identifikují pomocí jeho formálních vlastností.

Na rozdíl od obou modelů popsaných v předchozích částech, které kontext související s obsahem sdělení zmiňují, aniž by ho blíže specifikovaly, model IFLA LRM modeluje jeho strukturu prostřednictvím entit *místo* (angl. *place*, LRM-E10) a *časový rozsah* (angl. *time-span*, LRM-E11), jež zobecňují veškeré prostorové a časové charakteristiky entit v bibliografickém univerzu.

2.3 Pojmová analýza modelů komunikace

V této části jsou uvedeny pojmy, jež byly odvozeny z modelů představených v části 2.2. Cílem analýzy nebyl kompletní popis modelů, pro účely studie jsme vybrali pouze ty pojmy, jež považujeme za relevantní z hlediska definování pojmu *dokument*.

I když každý z komunikačních modelů používá svoji vlastní terminologii, na pojmové úrovni jsou patrné jejich společné rysy. Ty jsme se snažili zachytit v tabulce 2, v jejíchž řádcích jsme umístili významově si odpovídající pojmy. V úvodní skupině jsou uvedeny pojmy představující „aktivní“ lidské či technologické prvky komunikačního procesu. Následují pojmy, které jsme v souladu s kritérii pro definování dokumentu stanovenými v části 2.1 seskupili na základě toho, zda se vztahují k obsahové dimenzi dokumentu, k dimenzii formy obsahu či k dimenzi hmotného nosiče. V případě modelu IFLA LRM jsou k některým pojmům ještě doplněny výroky, které charakterizují jejich vzájemné vztahy.

Provedené srovnání je pochopitelně založeno na podobnosti, nikoli na ekvivalenci; rozhodně nelze tvrdit, že si pojmy uvedené na jednom řádku stoprocentně odpovídají. Například Jakobson definuje svůj *kontakt* nejen jako shannonovský „fyzikální kanál“, ale i jako „psychické spojení“ mluvčího a adresáta; *dílo* z modelu IFLA LRM určitě nelze ztotožnit výhradně s *poetickou funkcí* jazykového sdělení.

Pro účely konstrukce vlastního modelu dokumentu jsme následně provedli syntézu významově si odpovídajících pojmů z jednotlivých modelů. Pojmy jsme rozdělili do dvou skupin: první zahrnuje *abstraktní pojmy* (třídy, tzv. univerzálie), které nemají časové ani prostorové charakteristiky, ve druhé jsou termíny, jež označují *konkrétní pojmy* reprezentující fyzické objekty, které existují v čase a prostoru (tzv. partikulárie). Výsledkem je sedm pojmů, uvedených v tabulce 3.

Abyste bylo možné použít tyto pojmy pro konstrukci vlastního pojmového modelu dokumentu, je nezbytné specifikovat jejich význam a vzájemné vztahy. Níže uvedené charakteristiky jsou zpracovány výhradně za tímto účelem a nečiní si nárok na obecnou platnost.

V případě pojmu *obsah* zůstaneme u intuitivního chápání jeho významu, jenž bude v našem modelu znázorňovat to, co se komunikuje.¹⁰ Koresponduje s pojmy, jež jsou v tabulce 2 seskupeny ve stejnojmenné kategorii „obsah“: *zpráva* v Shannon-Weaverově modelu, *sdělení* a *kontext* v Jakobsonově modelu, entita *dílo* spolu s kontextovými entitami *res*, *časový rozsah* a *místo* v modelu IFLA LRM.

Abstraktní pojem *médium* jsme zvolili jako zastřešující pro pojmy *signál*, *vysílač* a *přijímač* ze Shannon-Weaverova modelu, *kód* v Jakobsonově modelu a entity *vyjádření*, *provedení* a *jednotka* v modelu IFLA LRM. Pojem *médium* je hierarchicky členěn na tři

⁹ Obdobně lze ostatně v Shannon-Weaverově modelu pozorovat překrývání rovin techniky, sémantiky a efektivity komunikace. Rovněž Jakobsonovy funkce jazykového znaku nejsou považovány za striktně disjunktní a jsou v různé míře přítomné v každém jazykovém aktu.

¹⁰ Podrobněji se problematice obsahu věnujeme v (Kučerová 2017). Sémiotickými a sémantickými aspekty dokumentu se rovněž zabývá Jiří Stodola (Stodola 2020).

Tab. 2 Srovnání pojmů z jednotlivých modelů

Shannon-Weaverův model		Jakobsonův model		Model IFLA LRM		
Informační zdroj	Mluvčí	Emotivní funkce	Agent			
Vysílač (kóduje)						
Cíl	Adresát	Konativní funkce				
Přijímač (dekóduje)						
Zpráva	Sdělení	Poetická funkce	Dílo	Dílo je obsahem výtvaru	obsah	
	Kontext	Poznávací funkce	Res	Dílo má předmět Res		
			Časový rozsah	Res má časovou a prostorovou charakteristiku		
			Místo			
Signál	Kód	Meta-jazyková funkce	Vyjádření	Vyjádření realizuje Dílo Vyjádření je (sémiotický) znak Nomen označuje Res	forma obsahu	
Kanál	Kontakt	Fatická funkce	Provedení	Provedení ztělesňuje Vyjádření Jednotka ilustruje Provedení Provedení je nosič (zakódovaného) obsahu	hmotný nosič	

Tab. 3 Pojmový aparát pro tvorbu vlastního modelu dokumentu

Abstraktní pojmy (univerzálie)		Konkrétní pojmy (partikulárie)
Obsah		
Médium	Forma obsahu	
	Kontext	
		Hmotný nosič
Informační zdroj		Dokument

typy: abstraktní *formu obsahu* a abstraktní *kontext* (viz stejnojmenné pojmy v Shannon-Weaverově a Jakobsonově modelu a pojmy *časový rozsah* a *místo* v modelu IFLA LRM) a konkrétní *hmotný nosič* zahrnující *kanál* ze Shannon-Weaverova modelu, *kontakt* z Jakobsonova modelu a *provedení* a *jednotku* z modelu IFLA LRM.

Obvyklý význam přisuzovaný pojmu *médium* vychází z jeho etymologie: to, co je mezi, uprostřed, tedy prostředek či prostředí. V případě komunikace se *médium* nachází mezi zdrojem a příjemcem sdělení a umožňuje tzv. nepřímou komunikaci, založenou nikoli na přímém kontaktu, ale na obsahu zprostředkovaném médiem. Médium coby jakýkoli prostředek umožňující komunikovat obsah budeme spolu s Richardem Müllerem a spoluautory chápat v dialektické jednotě prostředku a prostředí (kontextu): „*Ukazuje se, že na nejobecnější úrovni můžeme vposled řadě označit jako instrumentální a environmentální – odpovídající na otázky Čím? V čem?*“ (Müller a Chudý, 2020, s. 568) Naše pracovní vymezení pojmu *médium* zahrne tedy jak hmotnou infrastrukturu komunikace a její kontext, tak formu, která umožňuje vyjádřit obsah sdělení.

Celek, který vznikne spojením komunikovaného obsahu a média, označujeme v souladu s převládající terminologií jako *informační zdroj*.¹¹ Pojem *informační zdroj* tedy chápeme jako abstraktní vyjádření jednoty obsahu a formy. Dialektická jednota sémantiky sdělení a jeho komunikačního formátu je samozřejmě i charakteristickým znakem pojmu *informace*, který v tomto významu tvoří pilíř pojmového aparátu informační vědy. Opět se tedy nabízí otázka, zda by tento abstraktní pojem nebylo vhodnější označit jako *informaci*. Příkladně se v této věci k názoru Patricka Wilsona, který v úvaze o předmětu bibliografické kontroly dospěl k závěru, že to, co se „kontroluje“, tj. bibliograficky zpracovává, není samotná informace, nýbrž entita, již označuje jako text, jež může (a zároveň nemusí) být využita jako zdroj informací. Argumentuje tím, že smysl, jehož nabývá pro uživatele informační zdroj, nelze ztotožnit s explicitním významem jednotlivých výroků, z nichž je vytvořen. „*To, co text říká, není nutně to, co odhaluje nebo co nám umožňuje odvodit.*“ (Wilson, 1968, s. 18)

Konkrétní pojem *dokument*, odvozený z pojmu *informační zdroj*, zhruba odpovídá entitě *provedení* z modelu IFLA LRM. Jeho charakteristiky se pokusíme vymezit prostřednictvím vlastního modelu v následující části.

3 Návrh modelu dokumentu

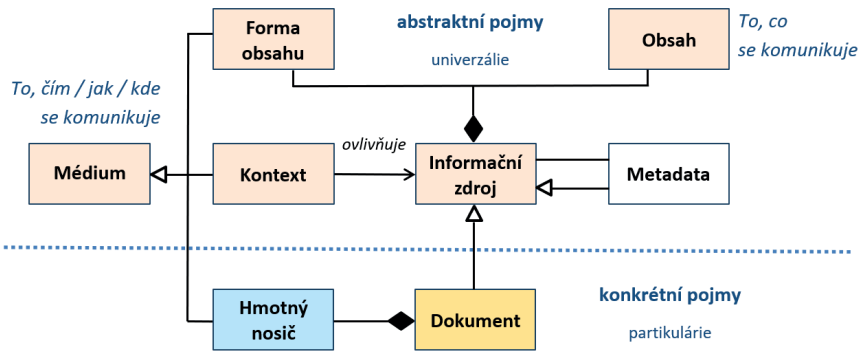
Pro tvorbu vlastního modelu dokumentu jsme zvolili formu diagramu tříd v jazyce UML v notaci podle normy ISO 24156-1 (2014), která upravuje použití UML v terminologické práci. Strukturu modelu tvoří *třídy* znázorněné obdélníkem, které reprezentují pojmy, a čáry nebo šipky znázorňující jejich vzájemné *vztahy*. Vztah asociace je znázorněn jednoduchou čarou, v případě asymetrického vztahu čarou zakončenou šipkou. Vztah generické hierarchie rod – druh je zobrazený pomocí šipky ukončené trojúhelníkem, jež směřuje od dětské třídy k třídě rodičovské. Partitivní hierarchie je znázorněná šipkou ukončenou kosočtvercem, jež míří od třídy–části ke třídě–celku.

Pro usnadnění orientace v modelu jsme jej rozdělili do dvou částí, jež jsou propojeny třídami *dokument* a *metadata*. V první části je vyjádřen vztah dokumentu k ostatním pojmům, druhá část modelu se zaměřuje na granularitu dokumentů a na jejich typologii.

¹¹ I když jsme v naší studii dali přednost termínu *obsah* před termínem *informace*, novotvar „zdroj obsahu“ nepovažujeme za vhodné zavádět.

3.1 Dokument a jeho kontext

Diagram na obrázku 6 je v souladu s povahou zahrnutých pojmů členěn do dvou úrovní, oddělených tečkovanou čarou. V horní části se nacházejí abstraktní pojmy reprezentované abstraktními třídami, které nemají žádné konkrétní instance (resp. jejich instancemi jsou konkrétní třídy), a ve spodní části jsou pojmy konkrétní (viz tabulka 3 v části 2.3).

Obr. 6 Vztah dokument – médium – informační zdroj

Nejobecnějšími třídami v hierarchii naznačené diagramem jsou *obsah* a *médium*. V souladu s pracovními definicemi, které jsme zformulovali v části 2.3, za *obsah* považujeme to, co se komunikuje, a *médium* představuje to, čím, jak a kde se komunikuje.

V našem modelu slouží třída *médium* k logickému (jak již bylo připomenuto, v praxi neproveditelnému) oddělení obsahu a formy komunikace. Tři aspekty, resp. specifické typy média představují abstraktní třídy *forma obsahu* a *kontext* a konkrétní třída *hmotný nosič*.

Třída *informační zdroj* je v našem modelu chápána rovněž jako abstraktní třída, která nemá žádné fyzické instance. V diagramu je zobrazena jako celek, který vytvářejí dvě komponenty – *obsah* a *forma obsahu*, jež je specifickým typem *média*. Vztah asociace, který propojuje třídy *informační zdroj* a *kontext*, vyjadřuje vliv, který má na informační zdroj prostředí, v němž existuje.

K třídám představujícím pojmy odvozené z modelů komunikace je v našem modelu ještě doplněna abstraktní třída *metadata*. Její zařazení je motivováno charakterem modelu IFLA LRM, jenž bývá též někdy označován jako pojmový model bibliografických metadat. Vztah *informační zdroj* – *metadata* je dvojího druhu. Jednak jsou metadata specifickým typem informačního zdroje, což znázorňuje symbol rododruhovové hierarchie, jednak jsou s informačním zdrojem spojena vztahem asociace.¹² Asociativní vztah metadat k informačnímu zdroji může mít různou sémantiku, nejobvyklejší jsou tyto typy vztahů: 1) metadata reprezentují vlastnost informačního zdroje (například název, jazyk, datum vytvoření) a 2) metadata umožňují provádět operace s informačními zdroji (například identifikovat, najít nebo vybrat relevantní zdroj).

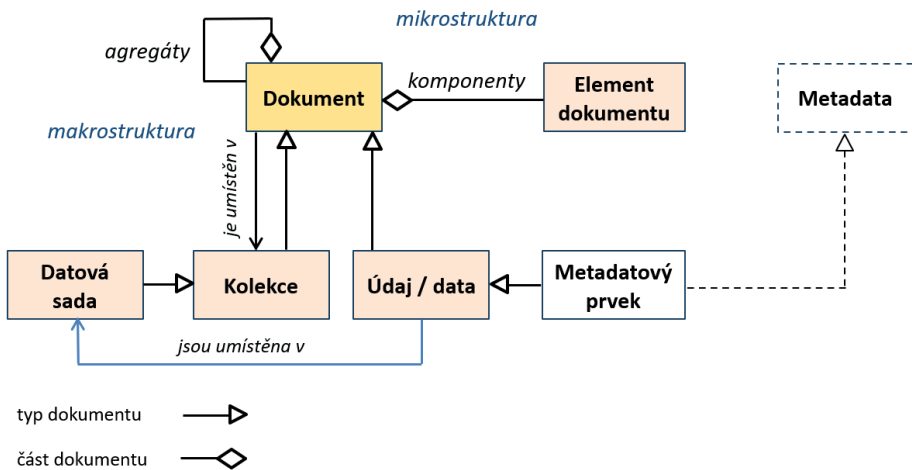
Pojem *dokument* je modelován jako konkrétní typ *informačního zdroje*. Vztah rododruhovové hierarchie, který ho spojuje s informačním zdrojem, dovoluje na třídu *dokument*

¹² Vztah nepřímé rekurze metadata – informační zdroj není neobvyklý, v jazykové komunikaci je obdobně uvažován vztah metajazyk – objektový jazyk.

přenést díky dědičnosti všechny vlastnosti i vztahy informačního zdroje. Stejně jako informační zdroj je tedy dokument jednotou *obsahu* a *formy obsahu* a je ovlivněn *kontextem*. Navíc je propojen vztahem partitivní hierarchie s hmotným nosičem. *Dokument* je celek, *hmotný nosič* tvoří jeho neoddelitelnou část. Samotný *hmotný nosič* je fyzickou konkretizací toho, co na abstraktní úrovni platí pro jeho generický pojem *medium*.

3.2 Dokument a jeho granularita (makro- a mikrostruktury)

Záměrem diagramu na obrázku 7 je zobrazit *dokument* již nikoli ve vztahu k souvisejícím pojmům, ale prostřednictvím vztahů hierarchie celek – část ukázat zobecněný způsob jeho (mikro)strukturování a začleňování dokumentů do rozsáhlejších (makro)struktur. Do modelu jsou navíc doplněny dva významné typy dokumentů – *kolekce* a *data*. Všechny pojmy uvedené v tomto diagramu jsou konkrétní, předpokládá se jejich zakotvení v čase a v prostoru a existence fyzických instancí. To je i případ třídy nazvané *metadatový prvek*, která je specifikací abstraktní třídy *metadata* z předchozího diagramu na obrázku 6.

Obr. 7 Granularita dokumentů

Třída *dokument* má v diagramu znázorněny dva rozdílné partitivní vztahy. První vztah s názvem *komponenty* propojuje dokument jako celek s třídou *element dokumentu*, která představuje jeho část. Element (prvek) dokumentu může být jakákoli součást menší než samotný dokument a zároveň větší než jeho základní stavební jednotka (tj. např. bit, pixel). Podle normy ISO 690 (2021, 3.7) je součástí (angl. *component part*) dokumentu „entita poskytnutá tvůrcem jako součást hlavního dokumentu“ (například jmenný rejstřík knihy). Vysoce abstraktní a formálně zpracovaný systém definování component dokumentů obsahuje norma pro architekturu otevřených dokumentů ISO/IEC 8613¹³. Rozlišuje mezi elementy obsahu, jež tvoří architekturu obsahu dokumentu a elementy formy dokumentu, mezi nimiž ještě rozlišuje logické a vzhledové (angl. *layout*) elementy. V současnosti jsou k definování elementů digitálních dokumentů nejčastěji používá-

¹³ ISO/IEC 8613-1, 1994. *Information technology – Open Document Architecture (ODA) and interchange format: Introduction and general principles – Part 1*. 1. ed. Geneva: International Organization for Standardization, 1994-12. 77 s.

ny značkovací jazyky (např. HTML). Existence elementů v dokumentu vede k vytváření dílčích relativně samostatných mikrostruktur dokumentu, který je zároveň vnímán jako samostatná a celistvá jednotka obsahu.

Druhým partitivním vztahem dokumentu v našem diagramu je rekurzivní vztah nazvaný *agregáty*. Tento vztah chápeme stejně jako v modelu IFLA LRM, v němž je agregát vymezen jako *provedení*, které zahrnuje více *vyjádření* (IFLA, 2017, s. 93). V agregovaném provedení je buď zahrnuto (ztělesněno) více vyjádření různých děl (například ve sborníku), nebo více různých vyjádření téhož díla (například ve vícejazyčném vydání). Takovéto členění vede k tvorbě makrostruktur, v jejichž celku je možné rozpoznat více různých samostatných jednotek obsahu.

Cílem našeho modelu nebylo vytvoření komplexní typologie dokumentů. Považujeme nicméně za užitečné zobrazit v modelu dva významné typy dokumentů – *kolekce* a *data*, a vyjasnit jejich vztah k pojmu *dokument*.

Kolekce je množina uspořádaných samostatných dokumentů. V terminologii modelu IFLA LRM se jedná o množinu *jednotek*, pro niž se v praxi používají různá označení, např. sbírka, fond, soubor, korpus, báze, databáze, repozitář. V normě ISO 690 (2021, 3.6) je definována jako „*jakákoli množina jednoho nebo více informačních zdrojů shromážděných na základě nějaké společné charakteristiky, a to buď za nějakým účelem, nebo jako výsledek nějakého procesu*“. Navzdory intuitivní představě kolekce jako celku a dokumentů jako jeho částí není vztah mezi dokumentem a kolekcí v našem modelu definován jako vztah agregace (kolekce není agregát), ale jako asociativní vztah – *dokument je umístěn v kolekci*. A zároveň, jak objasnili Jonathan Furner (2016, s. 299–303) a Michael Buckland (2017, s. 48–49), lze na *kolekci* pohlížet jako na *dokument*. Tuto skutečnost vyjadřuje v diagramu vztah rododruhové hierarchie mezi zmíněnými třídami – *kolekce* je specifický typ *dokumentu*. Vztah dokumentu a kolekce je tedy dalším případem nepřímé rekurze v našem modelu.

Pojem *data* je v současnosti velmi frekventovaný, a protože objem datové komunikace ve společnosti neustále vzrůstá, bývá někdy vnímán i jako ekvivalent pojmu *dokument*. Poměrně rozšířenou představou je opět intuitivní představa dokumentu jako celku složeného z dat. V našem modelu jsou však *data* chápána jako specifický typ *dokumentu*, tj. je jim přisuzován obsah, forma i hmotný nosič. Třída *datová sada* (soubor dat) v našem modelu zobrazuje specifický typ kolekce, v níž je umístěna množina uspořádaných dat.

Specifickým typem dat je *metadatový prvek*, který má s *daty* společnou formu. Zároveň je *metadatový prvek* specifickým typem *metadat*, s nimiž je propojen rovněž vztahem generické hierarchie. Díky této polyhierarchii je možné, aby metadatové prvky sdílely obecné vlastnosti dat a zároveň asociativní vztah metadat k informačním zdrojům, resp. k dokumentům.

3.3 Ověření použitelnosti modelu

Metoda modelování obvykle zahrnuje i fázi testování navrženého modelu. Kromě logické správnosti se rovněž testuje použitelnost modelu pro praktický účel, kvůli němuž byl vytvořen. V případě našeho pracovního modelu dokumentu jsme se rozhodli ověřit, zda umožňuje reprezentovat konkrétní kategorie dokumentů používané aktuálně v katalogizační praxi knihoven. K tomuto testování byly použity typologie obsažené v řízených slovnících dvou mezinárodních norem pro popis dokumentů – ISBD (Mezinárodní standardní bibliografický popis) a RDA (Popis zdrojů a přístup k nim), které koncepčně vycházejí z modelu IFLA LRM.

Při návrhu typologie v diagramu tříd (tj. seznamu podtříd nějaké třídy) je důležité jednoznačně vymezit kritérium členění, nejčastěji založené na vhodném atributu členěné třídy. Protože takových atributů může mít třída více, je také možné vytvořit pro jednu třídu

více typologií. Technické řešení pak spočívá v doplnění atributů do příslušných tříd v modelu; pro tyto atributy pak lze vypracovat slovníky hodnot, které označují konkrétní typy.

Pro testování našeho modelu jsme zvolili typologie dokumentů založené na jejich formálních atributech. Ty jsou v modelu reprezentované abstraktní třídou *Forma obsahu* a konkrétní třídou *Hmotný nosič*.

U dvou obvykle uplatňovaných kritérií členění pro kategorizaci forem obsahu lze rozpoznat objektivní a subjektivní způsob definování dokumentu, který jsme charakterizovali v části 2.1: objektivní kategorizace je založená na *typu znaků*, jimiž je vyjádřen obsah (například datový soubor, text), subjektivní kategorizace je zaměřená na *lidské smysly*, jimiž jsou znaky vnímány (sluch, chuť, čich, hmat, zrak).

Konkrétní typologie dokumentů podle znakových systémů použitých k vyjádření obsahu jsou uvedeny v *řízeném slovníku formy obsahu ISBD*¹⁴ a v *řízeném slovníku typu obsahu RDA*¹⁵. Typologie dokumentů podle lidských smyslů pro vnímání obsahu je k dispozici v *řízeném slovníku obsahové kvalifikace smyslové specifikace ISBD*¹⁶.

Rovněž pro typologii hmotných nosičů lze použít různá kritéria. Kromě obvyklé „objektivní“ typologie materiálů a objektů, jež tvoří fyzickou bázi *nosiče* (například audiokazeta, mikrofiš, svazek) se lze setkat i s typologií přístrojů či *zařízení*, jejichž prostřednictvím je obsah na nosiči přístupný uživateli (například počítač, mikroskop). Významné je členění podle *typu záznamu* zachycující dichotomii dokumentů *analogových* a *digitálních*.

Existující typologie dokumentů podle jejich nosičů je obsažena v *řízeném slovníku typu nosiče RDA*¹⁷. Typologií dokumentů podle zařízení potřebných k zpřístupnění jejich obsahu nabízejí *řízený slovník typu média ISBD*¹⁸ a *řízený slovník typu média RDA*¹⁹. Členění na analogové a digitální dokumenty umožňuje zaznamenat *řízený slovník typu záznamu RDA*²⁰.

V tabulce 4 je naznačen způsob řešení reprezentace typů dokumentů v modelu. Ke třídám *Forma obsahu* a *Hmotný nosič* jsou ve druhém sloupci doplněny příslušné atributy vyjadřující kritérium členění a ve třetím sloupci jsou příklady reálných řízených slovníků, jejichž hodnotami lze dané atributy naplnit.

Tab. 4 Typologie forem obsahu a hmotných nosičů

Třída modelu	Atribut	Řízený slovník hodnot pro atribut
Forma obsahu	Znaky pro vyjádření obsahu	Formy obsahu ISBD Typ obsahu RDA
	Lidské smysly pro vnímání obsahu	Obsahová kvalifikace smyslové specifikace ISBD
Hmotný nosič	Nosič	Typ nosiče RDA
	Zařízení	Typ média ISBD Typ média RDA
	Způsob záznamu	Typ záznamu RDA

¹⁴ IFLA. *ISBD content form* [online]. Dostupné z: <http://iflstandards.info/ns/isbd/terms/contentform>.

¹⁵ *RDA content type* [online]. Dostupné z: <https://www.rdaregistry.info/termList/RDAContentType/>.

¹⁶ IFLA. *ISBD content qualification of sensory specification* [online]. Dostupné z: <http://iflstandards.info/ns/isbd/terms/contentqualification/sensorspecification>.

¹⁷ *RDA carrier type* [online]. Dostupné z: <https://www.rdaregistry.info/termList/RDACarrierType/>.

¹⁸ IFLA. *ISBD media type* [online]. Dostupné z: <http://iflstandards.info/ns/isbd/terms/mediatype>.

¹⁹ *RDA media type* [online]. Dostupné z: <https://www.rdaregistry.info/termList/RDAMediaType/>.

²⁰ *RDA type of recording* [online]. Dostupné z: <https://www.rdaregistry.info/termList/typeRec/>.

Provedené testování samozřejmě nelze považovat za vyčerpávající, pro tento malý vzorek však potvrdilo, že navržený model dokumentu je kompatibilní s nástroji popisování a typologie dokumentů založenými na jejich formátu, jež jsou obvyklé v praxi.

4 Shrnutí: směrem k funkční definici dokumentu

Model dokumentu prezentovaný v této studii je statický, zaměřuje se výhradně na prvky a jejich vzájemné vztahy. Dalším krokem směrem k systémovému pohledu na dokument tedy musí být určení funkcí a jejich přiřazení k příslušným komponentám modelu. Na dokument lze zřejmě vztáhnout tvrzení adresované médiím: „*Ohled na procesy [...] by pak otevřel cestu k nejobecnějšímu popisu mediality jako toho, co mají média společného [...] Postihnout operace či procesy vázané s médii je tedy klíčové.*“ (Müller a Chudý, 2020, s. 570) Domníváme se, že stejně jako bylo možné statický model dokumentu odvodit z analýzy komunikačních modelů, mohly by funkce v těchto modelech definované posloužit jako základ pro pojmovou analýzu a následnou transformaci stávajících modelů. Předběžný přehled potenciálně relevantních funkcí je uveden v tabulce 5.

Tab. 5 Funkce dokumentu v komunikačních modelech

Shannon-Weaverův model	Jakobsonův model	Model IFLA LRM
Výběr zprávy Kódování zprávy Přenos signálu Dekódování signálu Šum (zkreslení obsahu)	Emotivní funkce Konativní funkce Poetická funkce Poznávací funkce Metajazyková funkce Fatická funkce	Najít dokument Určit dokument Vybrat dokument Získat dokument Prozkoumat, objevit dokument

Zatím má přehled funkcí podobu prostých seznamů, označení jednotlivých funkcí je doslovně převzato z jednotlivých modelů a nebyly podniknuty žádné kroky pro jejich srovnání. To bude vyžadovat důkladnou analýzu. Je patrné, že každá sada funkcí míří k jiné dimenzi dokumentu: V Shannon-Weaverově modelu se funkce zaměřují na samotný proces komunikace, Jakobsonův model zachycuje účinek, který má komunikované sdělení na příjemce, a model IFLA LRM preskriptivním způsobem postuluje funkce, jež mají plnit metadata směrem k dokumentu. Model se omezuje na funkce bibliografických metadat odpovídající požadavkům koncových uživatelů a nezahrnuje funkce spojené s administrativními, správními nebo autorskoprávními agendami knihoven.

Možná by se sjednocující platformou pro pohled na tyto různorodě definované funkce mohla stát dvojice úloh bibliografické kontroly podle Patricka Wilsona – *popsat a využít* dokument (Wilson, 1968, s. 20) v kombinaci s trojicí funkcí médií definovaných teoretikem médií Friedrichem Kittlerem jako *přenos, uchování a zpracování* informace (Kittler, 1993, s. 8). Další podněty by bylo možné očekávat od teorie dokumentových aktů (Smith 2012).

Závěr

Cílem, který jsme si vytkli pro tuto studii, bylo ověřit použitelnost pojmové analýzy referenčních modelů sociální komunikace ke konstrukci pojmového modelu dokumentu. Tento cíl byl splněn: bylo prokázáno, že zvolené komunikační modely poskytují rele-

vaní pojmovou základnu použitelnou pro takový účel. Kromě pojmů, jež byly metodou pojmové analýzy z modelů odvozeny, se ukázaly jako užitečné i charakteristiky jejich vzájemných vztahů v jednotlivých modelech. Vzhledem k tomu, že modely použité k analýze jsou zakotveny v rozdílných teoretických disciplínách, lze tuto studii považovat i za příspěvek k interdisciplinárnímu propojení informační vědy s dalšími vědními obory.

Navazujícím dílčím cílem bylo využití výsledků analýzy tří vybraných komunikačních modelů ke konstrukci vlastního pojmového modelu dokumentu. Použití metody modelové tvorby a techniky grafického modelování formou diagramu tříd UML umožnilo přistoupit k řešení této úlohy názorným způsobem, který zřetelně a jednoznačně vyjadřuje sémantiku jednotlivých komponent modelu včetně jejich vzájemných vztahů. Jak ukázala dílčí sonda zaměřená na formální typologie dokumentů, je navržený model připraven i k testování použitelnosti pro reprezentaci konkrétních instancí dokumentů nebo jejich dílčích aspektů.

Konkrétní příspěvek navrženého modelu k rozvoji teorie dokumentu spatřujeme ve třech hlavních oblastech: 1) návrh řešení vztahu pojmu dokument k souvisejícím pojmům informace, médium a informační zdroj, 2) návrh obecného způsobu modelování granularit dokumentů a 3) návrh obecného způsobu modelování typologie dokumentů.

Domníváme se, že touto studií jsme prokázali, že metoda pojmové analýzy a pojmového modelování je pro teorii dokumentu relevantní metodou. První kroky tímto směrem, které jsme podnikli a představili v tomto článku, lze považovat spíše za předběžnou sondu do problematiky. K řešením, která jsme během pojmové analýzy a konstrukce modelu přijali, existují jistě alternativy, které by bylo vhodné prodiskutovat v širším okruhu řešitelů. Přesto už ve stávající provizorní podobě naznačují, že by tato metoda mohla v budoucnu přinést užitečné výsledky. Další možnosti pokračování tímto směrem vidíme především v orientaci na funkční aspekty dokumentu.

Literatura

- BEARD, David, 2008. From work to text to document. *Archival science*. September 2008, **8**(3), 217–226. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/s10502-009-9083-4>. ISSN 1389-0166 (print). ISSN 1573-7500 (online).
- BUCKLAND, Michael Keeble, 2017. *Information and society*. Cambridge: The MIT Press. 217 s. ISBN 978-0-262-53338-6.
- BÜHLER, Karl, 1934. *Sprachtheorie: die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: G. Fischer. xvi, 434 s.
- FURNER, Jonathan, 2016. „Data“: the data. In: Matthew KELLY a Jared BIELBY, ed. *Information cultures in the digital age: a festschrift in honor of Rafael Capurro*. Wiesbaden: Springer, s. 287–306. ISBN 978-3-658-14679-5 (print). ISBN 978-3-658-14681-8 (online). Dostupné z: https://doi.org/10.1007/978-3-658-14681-8_17.
- GLUSHKO, Robert J., 2016. The concept of „resource“. In: Robert J. GLUSHKO, ed. *The discipline of organizing: professional edition* [online]. 4th ed. O'Reilly Media, chapter 1.3, s. 36–38. Dostupné z: <https://ischools.org/resources/Documents/Discipline%20of%20organizing/Professional/TDO4-Prof-CC-Chapter1.pdf> [cit. 2022-09-21].
- IFLA, 2017. *IFLA library reference model: a conceptual model for bibliographic information* [online]. Pat Riva, Patrick LEBOEUF, Maja ŽUMER, ed. Hague: International Federation of Library Associations and Institutions, rev. August 2017 as amended and corrected through December 2017 [cit. 2022-09-21]. 101 s. Dostupné z: <https://www.ifla.org/publications/node/11412>.
- ISO 690, 2021. *Information and documentation – Guidelines for bibliographic references and citations to information resources*. 4th ed. Geneva: International Organization for Standardization, 2021-06. ix, 160 s.

ISO 24156-1, 2014. *Graphic notations for concept modelling in terminology work and its relationship with UML – Part 1: Guidelines for using UML notation in terminology work*. 1st ed. Geneva: International Organization for Standardization, 2014-10. 24 s.

JAKOBSON, Roman, 1960. Linguistics and poetics. In: *Style in language*. Thomas Albert SEBEOK, ed. Cambridge (Mass.): MIT Press, s. 350–377. – česky: JAKOBSON, Roman, 1995. Lingvistika a poetika. In: *Poetická funkce*. Miroslav ČERVENKA, ed. Vyd. tohoto souboru 1. Jinočany: H & H, s. 74–105. ISBN 80-85787-83-0.

KITTLER, Friedrich Adolf, 1993. *Draculas Vermächtnis: Technische Schriften*. Leipzig: Reclam. 259 s.

KUČEROVÁ, Helena, 2017. Sémantická problematika organizace znalostí. In: *Organizace znalostí: klíčová témata*. Praha: Karolinum, s. 201–230. ISBN 978-80-246-3587-3 (brož.). ISBN 978-80-246-3597-2 (pdf).

KUČEROVÁ, Helena, 2018. Pojem modelu a pojmový model v informační vědě. *Knihovna: knihovnická revue*. **29**(2), 5–32. ISSN 1801-3252 (print). ISSN 1802-8772 (online).

KUČEROVÁ, Helena, 2021. Teorie dokumentu: od antilopy k informační architektuře. *Knihovna: knihovnická revue*. **32**(2), 5–34. ISSN 1801-3252 (print). ISSN 1802-8772 (online).

LUND, Niels Windfeld, 2004. Documentation in a complementary perspective. In: Warden Boyd RAYWARD, ed. *Aware and responsible: Papers of the Nordic-International Colloquium on Social and Cultural Awareness and Responsibility in Library, Information and Documentation Studies (SCARLID)*. Oxford: Scarecrow Press, s. 93–102. ISBN 0-8108-4954-2.

LUND, Niels Windfeld, 2010. Document, text and medium: concepts, theories, and disciplines. *Journal of documentation*. September 2010, **66**(5), 734–749. ISSN 0022-0418. Dostupné z: <https://doi.org/10.1108/00220411011066817>.

MÜLLER, Richard, Tomáš CHUDÝ a kol., 2020. *Za obrysy média: literatura a medialita*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR: Karolinum. 665 s. ISBN 978-80-246-4688-6 (Karolinum). ISBN 978-80-7658-005-3 (Ústav pro českou literaturu AV ČR).

OTLET, Paul, 1934. *Traité de documentation: le livre sur le livre, théorie et pratique*. Bruxelles: Editions Mundaneum. 431 s.

RANGANATHAN, Shiyali Ramamrita, 1931. *The five laws of library science*. Madras: The Madras Library Association; London: Edward Goldston. 458 s.

SHANNON, Claude Elwood a Warren WEAVER, 1949. *The mathematical theory of communication*. Urbana: University of Illinois Press, 1949. 125 s.

SMITH, Barry, 2012. How to do things with documents. *Rivista di estetica*. 50, 179–198. ISSN 0035-6212 (print). ISSN 2421-5864 (online). Dostupné z: <https://doi.org/10.4000/estetica.1480>.

STODOLA, Jiří, 2020. Ontologický a sémantický status díla: impulzy literární vědy k promyšlení standardní knihovnické ontologie. *Knihovna: knihovnická revue*. **31**(2), 29–44. ISSN 1801-3252 (print). ISSN 1802-8772 (online).

VODIČKOVÁ, Hana, 2007. Malá úvaha o české knihovnické terminologii v souvislosti s novými „pařížskými principy“ pro katalogizační pravidla aneb o FRBR. *Čtenář*. 2007, **59**(1), 4–8. ISSN 0011-2321.

WILSON, Patrick, 1968. *Two kinds of power: an essay on bibliographical control*. Berkeley: University of California Press, 1987, © 1968. 155 s. California library reprint series. ISBN 978-0-520-03515-7.

KUČEROVÁ, Helena. Teorie dokumentu a modely komunikace. *Knihovna: knihovnická revue*. 2022, **33**(2), 5–28. ISSN 1801-3252.